

Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Ninu

Ivo Petricioli

Filozofski fakultet, Zadar

Izvorni znanstveni rad - UDK 904(497.5 Nin):247.9

17. rujna 1996.

Arheološki lokalitet "Crkvina" u selu Biskupiji kod Knina najznačajnije je arheološko nalazište za starohrvatsku arheologiju i po arhitektonskim osobinama ostataka crkve i pripadajućim joj zgradama, kao i po njezinoj skulpturi i vrlo vrijednim grobnim priložima u dvama "kneževskim" grobovima¹. Ostaci crkve ne pokazuju arhitektonsku raščlanjenost zidova, kao npr. istodobne crkve s oblim kontraforima², ni neko osobito oblikovanje prostora. Riječ je o jednostavnoj trobrodnoj crkvi s ravnim začeljem bez istaknutih apsida i s dvjema prostorijama u sklopu pridodanog nartekusa pod pročeljem. Crkva je bila u sklopu drugih zgrada, koje se u ranijoj literaturi tumače kao ostaci samostana³, a u novijoj se upozorava na postojanje kaptola na tome mjestu⁴.

Brojni ulomci kamenoga crkvenog namještaja, koji su se pronalazili u raznim arheološkim istraživanjima od kraja 19. st. do sredine 20. st., pokazuju razne stilske i klesarske osobine, po čemu se zaključuje da je crkva više puta mijenjala namještaj od prve polovice 9. st. do kraja 11. st. Upravo se u toj pojavi može naslutiti važnost crkve i povezati je s drugim arheološkim podacima i onim iz

Autor obrađuje ciborij koji je u većem broju fragmenata pronađen prilikom arheoloških istraživanja na ostacima trobrodne crkve, tzv. "Crkvine" u selu u Biskupiji kod Knina. Otkad ga je arheolog S. Gunjača rekonstruirao (1955.), ciborij su razni stručnjaci datirali u XI. st. Autor ga po njegovim stilskim i klesarskim osobinama povezuje s primjercima ranoromaničke skulpture tzv. zadarsko-kninske grupe koju je definirao već 1960. godine. Nakon različitih mišljenja nekoliko autora koji su se bavili položajem katedrale "hrvatskog biskupa" - kako je citiraju suvremeni dokumenti, u Kninu posvećenu 1078. ili 1086. god. - Nikola Jakašić je identificirao katedralu sa "Crkvinom", pa autor, prihvaćajući to mišljenje, smatra da se i čitava zadarsko-kninska grupa može datirati oko te godine.

pisanih povijesnih izvora. Kamene ulomke iz Crkvine pri prvom je istraživanjima sabrao L. Marun⁵, zatim S. Gunjača, nakon što je god. 1950. proveo revizijsko iskopavanje na tom lokalitetu i pronašao oko 500 novih ulomaka. Usporedivši ih s prije pozantima, započeo je rekonstrukciju pojedinih objekata⁶. Potpunu sistematizaciju proveo je N. Jakašić.

¹ S. Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina, Ljetopis JAZU 57, 1953, 9-38; D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, Split, 1976, T. XXVIII, XXIX.

² I. Petricioli, Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima, Izdanje Hrv. arheološkog društva, sv. 8, Split, 1984, 221-224.

³ S. Gunjača, n.dj.

⁴ N. Jakašić, O katedralama hrvatske i kninske biskupije, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 27(14), 1987/88, 131.

⁵ L. Marun, Bilješke kroz starinarne izkopine u Kninskoj okolici od god. 1885-1890, Viestnik hrv. arheol. društva XII, Zagreb, 1890, 64-66.

⁶ N. dj.

upozoravajući na činjenicu da se u toj crkvi u spomenutom razdoblju oltarna ograda promijenila četiri puta⁷. Stariji primjerci namještaja, među njima i veći šesterostrani ciborj krstionice, pokazuju osobine pleterne skulpture 9. st., doduše, različitih kvaliteta, po čemu ih je Jakšić svrstao kronološki. Oltarna ograda sa zabatima, na jednom od kojih je plitki reljef Bogorodice u stavu adoracije, tranzena s figuralnom kompozicijom (Bogorodica između simbola evanđelista) i ciborij o kojemu će biti govora u ovome prilogu, smatraju se djelima klesarskih radionica s kraja 11. st.

Stariji autori Radić⁸, Šišić⁹ i Karaman¹⁰ smatrali su da je to katedrala hrvatskog biskupa, koja je, prema kronici Tome Arhidakona, bila "u polju, tik (*iuxta*) kninske tvrđave". Na to ih je mišljenje hrabrio i naziv sela Biskupija. Prema ispravi kralja Zvonimira izdanoj splitskim benediktinkama godine 1078. (po povjesničaru Baradi, oko 1086.), doznajemo da je katedrala bila posvećena upravo u to vrijeme i da joj je titular bila sv. Marija¹¹. Gunjača je pokušao opovrgnuti to mišljenje smatrajući da se katedrala nalazila tik do kninske tvrđave, iako očitih materijalnih ostataka nije našao¹². Tom su se mišljenju suprotstavili Karaman¹³ i Jadrijević¹⁴. Jakšić je analizirao svu raniju literaturu i priklonio se Šišićevim razmišljanjima podupirući ih novim, dotad neiskorištenim podacima¹⁵. Zaključio je da katedralu *hrvatskog biskupa* (u pratnji kralja) posvećenu u doba kralja Zvonimira, treba razlikovati od katedrale *kninskog biskupa* i sjedišta kninskog kaptola u kasnijim stoljećima srednjega vijeka, sve do pada Knina u turske ruke. Argumentirano je predložio sljedeće tumačenje: hrvatski je biskup, napustivši Nin, izabrao za svoju rezidenciju crkvu "u polju" južno od kninske tvrđave, koja je bila otprije značajnija od drugih u tom području, o čemu je već bilo govora. Kad su hrvatsko kraljevstvo dobili ugarski Arpadovići, funkcija *hrvatskog biskupa* izgubila je značenje i on je postao kninski biskup, biskup određenog teritorija (kninske biskupije). U 13. st. sjedište kninskog biskupa i odgovarajućeg kaptola postao je stari napušteni samostan Sv. Bartolomeja na današnjem lokalitetu Kapitul i tu je sagrađena romanička trobrodna katedrala o kojoj ima povijesnih i arheoloških podataka. Prihvaćajući takvo mišljenje, složiti će se s Karamanom da je kameni namještaj s osobinama skulpture kasnog 11. st. postavljen u Crkvinu u vrijeme posvećenja katedrale, što je razumljivo s obzirom na to da je crkva dobila još više na važnosti, postala katedralom.

Baveći se skulpturom 11. st. u Dalmaciji, uzeo sam iz Crkvine u razmatranje zabat oltarne ograde s reljefom Bogorodice¹⁶, i ulomke tranzene, ilustrirajući crtežom Gunjačinu rekonstrukciju i povezujući je s plutejem iz crkve Sv. Lovre u Zadru u određenu stilsko-zanatsku grupu, koju sam nazvao "zadarsko-kninskom"¹⁷. Ciborij nije tada bio do kraja rekonstruiran, nego tek u crtežu što ga je dao izraditi Gunjača. Neki njegovi ulomci, napose pak kapiteli, pokazivali su veliku srodnost s reljefima

"zadarsko-kninske grupe", pa sam to pokazao i upozorio na jedan zabat u zadarskome arheološkom muzeju, koji ima biljni dekorativni motiv srodan jednoj stranici ciborija¹⁸. Gunjača je crtež rekonstrukcije ciborija objavio god. 1949.¹⁹ Tada je na raspolaganju imao vrlo mali broj ulomaka što ih je pri iskopavanju sakupio L. Maruna još potkraj 19. st. U tijeku revizijskih istraživanja 1950. došao je na vidjelo znatno veći broj ulomaka, tako da se Gunjača pobrinuo da se pride rekonstrukciji. O tom radu je kratko izvjestio god. 1955. prilažući fotografije koje dokumentiraju rekonstrukciju²⁰. Danas je ciborij jedan od najprezentativnijih izložaka u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, napose zanimljiv po svojim originalnim likovnim osobinama.

Rekonstrukcija je pokazala da je ciborij bio vrlo bogato ukrašen, gotovo zasićen različitim ukrasnim motivima. Klesar je istaknuo svoju sposobnost u minucioznoj obradbi detalja i vještinu u izradbi ažuriranih ukrasa. Uporaba svrdla jasno je uočljiva. Za razliku od drugih sličnih ciborija, tu su bridovi krovne piramide ukrašeni nizom sitnih lukova na proboj. Isti je motiv upotrijebljen i na okomito postavljenim bridovima stranica. Svaka stranica na gornjem rubu ima po dva vijenca: niži, donji s motivom lukova koji uokviruju srololiko stilizirane grozdove i viši, gornji gdje lukovi uokviruju trokute unutar kojih su isklesani mali stilizirani ljljanovi cvjetovi. Luk stranice ciborija nije ukrašen uobičajenim plošnim obrubom pletenice, nego su i tu

7. N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 21 (Fiskovićev zbornik I), Split, 1980, 97-110.

8. F. Radić, Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska sv. Bartula na sadašnjem Kapitolu kod Knina, Starohrvatska prosvjeta (dalje SHP) I, Knin, 1895, 35-39, 90-96, 150-156.

9. F. Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb, 1925, 690-694.

10. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb, 1930., na više mjesta.

11. J. Stipišić, M. Šamšalović, Diplomatički zbornik I, Zagreb, 1967, 169.

12. S. Gunjača, O položaju kninske katedrale, SHP III ser. sv. 1, Zagreb, 1949, 38-86.

13. Lj. Karaman, O reviziji iskopina u Biskupiji kod Knina, SHP III ser. sv. 4, Zagreb, 1995, 218.

14. M. Jadrijević, Smrt hrvatskih kraljeva Miroslava i Zvonimira, Crkva u svijetu 2, Split, 1967, 45.

15. N. Jakšić, O katedralama (n.dj.) passim.

16. I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb, 1960, 50

17. isto, str. 44-47.

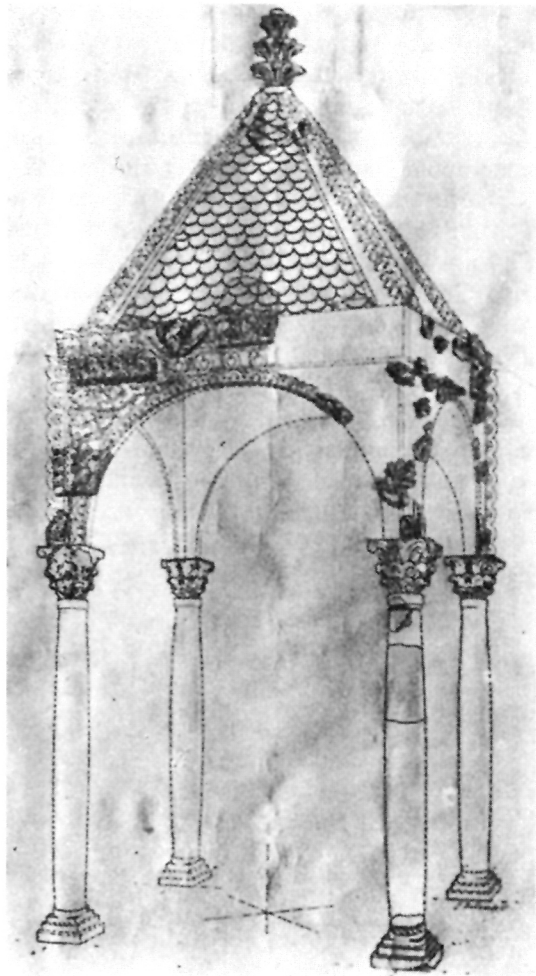
18. Isto, str. 44-47.

19. Isto, str. 64.

20. S. Gunjača, Kratak osvrt na prilike i rad Muzeja u Kninu, SHP III ser. sv. 1, Zagreb, 1949, 281.

21. Isto, Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1952, SHP III ser. sv. 4, Zagreb, 1955, 234.

22. N. Jakšić, Graditeljski i umjetnički spomenici u Sukošanu kroz povijest, Župa Sukošan, Zagreb, 1989, 53.

1. Rekonstrukcija ciborija iz Biskupije kod Knina, lokalitet "crkvina" (S. Gunjača, 1953.)

isklesani ažurirani lukovi. Stranice su ukvirene uskim frizom s motivom šahovnice. Trokutaste površine stranica između luka i vijenca ispunjene su biljnim prepletom, svaka stranica ima različit motiv simetrično komponiran. Na trima stranama biljne su vijuge isklesane poput tročlanih vrpce, a na jednoj su vijuge u obliku dvočlanih vrpce. Taj isklesani ornament vrlo je istaknut u odnosu na pozadinu, po čemu se mnogo razlikuje od obrade reljefa na predromaničkome crkvenom namještaju, gdje se vrpce i biljne vijuge jedva izdižu od pozadine. Kapiteli su također bogato ukrašeni. Na njima su isklesani i mali životinjski likovi. Na jednom se ističu orlovi izradeni gotovo trodimenzionalno, što je postignuto ažuriranjem dijelova kapitela. I na drugim se kapitelima ističe tehnika na proboj ("a jour"). Krov je ciborija četverostran, a krovne su ploče ukrašene reljefnim ljuskama, što također potvrđuje da je klesar težio što bogatijem ukrašavanju.

2. Stranica rekonstruiranog ciborija iz Biskupije, 11. st., MHAS, Split

Tražeci sličnost s ukrasima na ciboriju zaustavit ćemo se na primjercima onodobne skulpture u Zadru. U zadarskome arheološkom muzeju čuva se zabat oltarne ograde, na kojem je isklesan motiv biljne vijuge vrlo slično komponiran i isklesan kao tropruti biljni motivi na ciboriju. Nad njom je također bio vijenac ažuriranih lukova koji su, na žalost, odlomljeni. Obradba je nešto grublja nego na ciboriju. Isti se takav zabat nalazi sekundarno ugrađen nad sporednim ulaznim vratima župne crkve u Sukošanu u zadarskoj okolici, što upozorava na to da je donesen iz Zadra i da je s onim u arheološkom muzeju pripadao oltarnoj ogradi neke trobrodne crkve (najvjerojatnije zadarske katedrale²¹).

3. Zabat oltarne ograde iz Biskupije, 11. st.

Daljnje usporedbe sa zadarskim reljefima, i to onima koje sam svrstao u "zadarsko-kninsku grupu", navest će nas na stanovite zaključke. Modelacija životinjskih likova na kapitelima ciborija daje se usporediti s onima na plutejima iz crkve Sv. Lovre u Zadru i na zabatu koji, nedvojbeno, pripada toj crkvi. Proboji (*à jour* motivi) na kapitelima ciborija s, doduše, znatno većim kapitelima u istoj zadarskoj crkvi. Pa lik orla na kapitelu ciborija s protomama orlova ugrađenim nad lukovima u istoj crkvi. Zato bih predložio da se i ciborij o kojemu je riječ uvrsti u spomenutu "zadarsko-kninsku grupu". Bilo bi neobično da je u Crkvini spomenuta tranzena s figuralnom kompozicijom jedini primjerak skulpture srodan tolikima u Zadru. Pretpostavljajući da su zadarski majstori bili angažirani pri ukrašavanju crkve, kojoj je bila namijenjena funkcija katedrale, bilo bi neobično da su izradili samo tranzenu. Više

je nego vjerojatno da je tom prilikom izrađen i ciborij. Spomenuta oltarna ograda s tri zabata, od kojih jedan s Bogorodičnim likom, rad je druge raionice, o čemu je N. Jakšić raspravio u ovom časopisu godine 1981. Kad sam prije uspoređivao tu skupinu skulptura s tzv. "zadarsko-splitskom grupom", kolebao sam se u mišljenju jesu li te dvije skupine istodobno, ali sam se odlučio da "zadarsko-kninsku" datiram koje desetljeće kasnije od "zadarsko-splitske", kojoj je vremenski oslonac vladavina zadarskoga prokonzula Grgura koji se spominje u četvrtom desetljeću 11. st. Sada, kad sam prihvatio mišljenje da je Crkvina u Biskupiji kninska katedrala, posvećena god. 1078. ili 1086. god., imam vremenski oslonac za datiranje čitave "zadarsko-kninske grupe" oko te godine. U usporedbi s različitim primjercima onodobne ranoromaničke skulpture ta skupina se odlikuje minucioznom obradbom kamena, rekao bih izradbom klesarskih "minijatura".

Ivo Petricioli

CIBORIUM FROM THE CATHEDRAL OF THE "CROATIAN BISHOP"

The author presents a ciborium found in fragmented form during archeological digging of the remains of a three aisled church, the so-called "Crkvina" in the village of Biskupija near Knin. Since the archeologist S. Gunjača reconstructed it in 1955, various specialists have dated it into the eleventh century. According to its stylistic characteristics and carving technique the author relates the ciborium to other examples of Early Romanesque sculpture of the so-called Zadar-Knin group which he defined in 1960. After various theories have recently been proposed by several authors who studied the location of the church in Knin consecrated in 1078 (and called cathedral "of the Croatian Bishop") in the documents of the time, and after N. Jakšić identified the church as the church referred to as "Crkvina," the author believes that the entire Zadar-Knin group of sculptures may be referred approximately to that year.